

Bakonyi Géza

MEGJEGYZÉSEK IDEOLÓGIA ÉS IRODALOM KAPCSOLATAIHOZ

/IGNAZIO SILONE A KORUNKBAN/

Az első világháború utáni években az olasz társadalmi és politikai életben - életben akár a marxi-lukácsi értelemben felfogott mindennapi életet értjük, akár Gramsci "történelmi blokk", "kulturális komplexum" vagy "egy történelmi korszak filozófiája" kategóriái által megjelölt jelenségterületre gondolunk - jelentős változások mutatkoztak. A kapitalista gazdaság ebben az időszakban új korszakába lépett Olaszországban is, jóllehet erre a korszakváltásra inkább csak a régi válsága, az elmaradottság tudatosodása, a társadalmi-politikai akadályok felszámolásának a szükségességére utal. Sőt azt is mondhatnánk, hogy ennek az elmaradottságnak ideológiai területen való tükröződése kifejezetten jellemző erre a korszakra /pl.: Croce filozófiája, a fasiszmus demagógiája, propagandája, egyes csoportok populizmusa, stb./, ha bizonyos új jelenségek nem utalnának alapvető változásokra. "Ezzel párhuzamosan - a fasiszmusban és az ellene folytatott harcban - a politikai és a társadalmi élet manipulálásának új módszerei jönnek létre, amelyek mélyen belenyúlnak az egyéni életbe, és - az imént említett gazdasági manipulációval termékeny kölcsönhatásban - az élet újabb és újabb területeit igázzák le"¹ - Lukács György megállapítása bizonyos

megszorításokkal az adott olasz történelmi-gazdasági szituációra is érvényes. Az említett jelenségek között elég, ha csak a politikai pártok fejlődésére gondolunk, arra a folyamatra, amelynek során "gondolatépitményből"² szervezett tömegpárttá válnak, s amely természetesen újfajta politikai-ideológiai manipuláció kialakítását is szükségessé tette. Ennek a politikai-ideológiai manipulációnak új és feltétlenül központi kategóriája a tömeg - mint a "mindennapi ember" illetve mint meghatározott történelmi osztályok.

A vázoltak alapján is világos, hogy a XX. századi olasz irodalmi kritikában, irodalomtörténetben ideológia és kultúra, ideológia és irodalom kapcsolatának tisztázása kiemelt fontosságú szerepet kell hogy kapjon. Hiszen: "Amennyiben történelmileg szükségszerűek /az ideológiák/, érvényességük 'lélektani' érvényesség is, 'szervezik' az embertömegeket, alakítják azt a terepnumot, amelyen az emberek mozognak, harcolnak és helyzetük tudatára ébrednek."³ Az ideológiák tehát a "mindennapi élet" minden területére behatolnak, "szervezik" a közgondolkodást /"senso comune"/ és ezzel összefüggésben szervezik a mindennapi élet kultúrájába beágyazó "magasabb" kulturális életet és az irodalmat is. Párhuzamosan azzal a jelenséggel, hogy a tömeg szerepe megnő a XX. századi politikai életben, a szervezett tömegpártok és az ideológiák "tömeg"-szerű jellegének kialakulásával, ideológia és kultúra, ideológia és irodalom kapcsolatában sem lehet többé

szük rétegek vagy csoportok kultúrájáról, irodalmáról beszélni. Nem szabad különbséget tenni a "magasabb" irodalmi szférákban keletkezett művekben "kikristályosodó" ideológiai állásfoglalások és a nép egyéb kulturális szféráiban kifejeződő ideológiai tartalom között, mert akkor éppen a XX. századi kultúra és ideológia kapcsolatának leglényegesebb eleme, tulajdonképpen alapja, felejtődne ki. Az adott korszak olasz irodalmi műveinek ugyanaz az ideológiai tartalma, mint ami például az úgynevezett kommersz irodalmi művekben, népregényekben, újságok folytatásos regényeiben, stb. kifejeződik. Gramsci megjegyzését továbbgondolva is erre az eredményre kell hogy jussunk: "egy kommersz irodalmi mű sikere utal arra /és gyakran egyedüli utaló mozzanat/, hogy milyen is a 'kor filozófiája', vagyis a néma sokaságban milyen érzésállapotok és világszemléletek dominálnak".⁴

Az eddigi gondolatmenetből, valamint Gramsci elemzéseiből /a XX. századi olasz kultúra problémáit tárgyalva Gramsci életművét nem lehet megkerülni, sőt több kérdésben célszerű ebből kiindulni/ alapján két alapvető fontosságú megállapítást tehetünk.

Először is világosan kell látni, hogy a tömeg, az adott történelmi-gazdasági korszaknak megfelelő "anyagi-szellemi felszereltségű" mindennapi élet emberei szemében azoknak a társadalmi osztályoknak és csoportoknak, amelyek őket hivatottak irányítani és kormányozni, az ideológiái /ugyanúgy, ahogy filozófiái, tudományai, vallásai

is/ egy sajátos "mindennapi" formában jelennek meg. Ez éppen az ideológiák létrejöttének, keletkezésének okai-
ból, körülményeiből következik. Gramsci Benedetto Croce filozófiáját tárgyalva erről az oldalról közelíti meg ezt a kérdést: "De az irányított és kormányzott népesség nagy tömegei számára az uralkodó csoport és értelmiségi filozófiája, illetve vallása mindig fanatizmusként vagy babonás hitként /*fanatismo e superstizione*/ jelenik meg, mint egy szolgai tömeg sajátos ideológiai motivuma /*come motivo ideologico proprio di una massa servile*/. És vajon az uralkodó csoport nem éppen a dolgok ilyen állását akarja fenntartani?"⁵ A "sajátos mindennapi formában" kifejezés tehát azt jelenti, hogy az ideológiák egy meghatározott társadalmi osztály vagy csoport partikulációs oáijai érdekében bizonyos objektivációkat igyekeznek létrehozni a társadalomban és a közgondolkodásban, illetve a már meglévő objektivációkat /például a különféle intézmények/ felhasználni, átalakítani. Ebből a szempontból rendkívül fontosak a társadalmilag nem rögzített - hagyományhoz, szokáshoz hasonló - objektivációk, az ilyen jellegű objektivációkat a Lukács György-i megfogalmazás alapján értelmezve: "... e munkafolyamat az ember számára, aki végrehajtja azt, szükségszerűen bizonyos objektivációs jelleget kap."⁶ Ugyanígy szemlélve a dolgokat beszélhetett Gramsci "ideológiai struktúra"-ról, az ideológiák "anyagi szervezeté"-ről és fogalmazhatott így /a filozófiának ideológiai aspektusait hangsúlyozva/: "Min-

den társadalmi rétegnek megvan a saját 'senso comunéja', amely alapjában véve a legelterjedtebb világnézet és morál. Minden filozófiai áramlat egy 'köztudat' üledéket hagy maga után: és ez történeti létezésének dokumentuma."⁷

Másodszor pedig ideológia és kultúra kapcsolatát tárgyalva nem szabad elfelejtkezni egy megszorításról: feltétlenül különbséget kell tenni egy irodalmi mű tényleges ideológiai tartalma és ideológiai szempontból való felhasználása között. Az ideológiai felhasználás nem feltétlenül egy irodalmon "kivülálló" személyre, kritikusra vonatkozik, lehet az maga az író is, amennyiben úgynevezett "tendencia"-irodalmat hoz létre, illetve saját művének világába "beleszól" vagy megjegyzéseket fűz hősei viselt dolgaihoz. Ezekben az utóbbi esetekben nem beszélhetünk művészeti, csak politikai tevékenységről. Nagyjából ugyanarról van szó, amiről Gramsci ír: "Ha a politikus nyomást gyakorol, hogy korának művészete meghatározott kulturális világot fejezzen ki, ez politikai és nem művészeti tevékenység: az a kulturális világ, amelyért harcolnak, már élő és szükségszerű tény, akkor expanzívitása ellenállhatatlanná válik, és mag fogja találni művészeit."⁸ Művészeti tevékenységgel kapcsolatban - kritikai vagy irodalomtörténeti szempontból - ideológiai tartalomról tehát csak akkor beszélhetünk, amikor ideológia "találja meg" a saját művészt, amikor egy "engedelmes anyagban" fejeződik ki és így eleve meghatározza az író "látott valóságának"⁹ horizontját. Például amikor.

Pratolini a "városnegyed" lakóihoz, Carlo Levi az "Ebolin túl lakó" parasztokhoz és Ignazio Silone a cafonikhoz fordul, akkor ebben a gesztusban már "természetszerűen" tetten érhető az ideológiai mozzanat - művészi és nem politikai értelemben.

Az elmondottak után talán már könnyebben elhelyezhető Gramsci következő, az ideológiai struktúrára vonatkozó gondolata, amely szerint "minden ide tartozik, ami közvetve vagy közvetlenül befolyásolhatja a közvéleményt: könyvtárak, iskolák, különféle klubok, egészen az építészetig, az utcák elhelyezéséig és elnevezéséig." Az ideológia legdinamikusabb elemének azonban a sajtót tartja: "A leginkább figyelemre méltó és legdinamikusabb alkotórész általános értelemben véve a sajtó: a kiadók /amelyeknek kifejezett vagy rejtett programjuk van, és bizonyos meghatározott irányzatokra támaszkodnak/, a politikai napilapok, a legkülönbözőbb - tudományos, irodalmi, filológiai, ismeretterjesztő - folyóiratok, különböző időszakos kiadványok, egészen az egyházközösségi közleményekig."¹⁰

Éppen a sajtónak e kiemelkedő ideológiai szerepe miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet az a tény, hogy a kolozsvári Korunk 1933-ban közölte Ignazio Silone Fontamara című regényének IV. fejezetét, Föld címmel és a következő megjegyzés kíséretében: "Részlet I. Silone antifasiszta regényéből". Rendkívül árulkodóak obból a nézőpontból Mátray Edének a Fontamara-ról és Silone másik

könyvéről, a Párizsi utazásról írt recenziói is.¹¹ A "minden irodalmi fénymázt nélkülöző", "beszámoló stílusban" írt regény, amelynek nyelvezetéből minden hiányzik, ami a "meglátásnak a tisztaságát zavarhatná" és ami így persze rögtön hasonlítható a "fényképező lenese elfogulatlan tárgyilagosságához", s amelynek témája a fasiszmus Itáliájában egészen hétköznapi eset - tökéletesen megfelelt a Korunk által elképzelt irodalom ideálnak. Tökéletesen megfelelt a regénnyel szemben támasztott Gaál Gábor-i követelménynek: "A konkrét világból sohasem vezet ki, de a konkrét világon a változás irányában túlmutat." Gaál Gábor és a Korunk szerzői irodalmi állásfoglalásait elemezve világosan kitetszik Gramsci megfogalmazásának igazsága: "kifejezett vagy rejtett programjuk van, és bizonyos meghatározott irányzatokra támaszkodnak." Ezzel kapcsolatban elegendő Németh László gúnyos megjegyzésére - "a pesti kúvélázak szorongva lesték, hogy a kolozsvári Korunk kit enged be az új társadalomba és kit rekeszt ki belőle" -, valamint Gaál Gábornak erre adott válaszára utalni: "Vállaljuk az iróniát, mert akkoriban tényleg erről volt szó".¹² A Korunk tehát elsősorban világnézeti-ideológiai okokból mondott "igen"-t Silone regényére /ami persze nem jelenti azt, hogy az esztétikai szempont másodlagos lenne - Gaál Gábor mindig is igyekezett nem szétválasztani a kettőt/. A Fontamara ideológiai tartalmát illetően Mátray Ede a következő mondatot sikeríti a már említett recenziójában: "A vakon ma-

ga körül vagdalkozó csakgyűlölet lokális szabotázsakciói helyébe a városi proletárok és a cafonik tömegeit összefogó szövetség szükségének a tudata lép".

Mindez igazán érdekessé azáltal válik, hogy tulajdonképpen ideológiai szempontból Silone és a Korunk állásfoglalása, pozíciója nem teljesen osik egybe. Bár Silone /igazi nevén Secondino Tranquilli/ Gramsci mellett dolgozott a PCI-ben, mint az agitációs és propaganda szekció vezetője és éppen a fasiszta rendőrség zaklatásai elől volt kénytelen Svájcba menekülni, az itt írt Fontamara nem nevezhető antifasiszta regénynek, sőt jelen van benne egy olyan mozzanat is, amely tükrözi Silone meghasonulását a "sztálini zsarnokság hatása alá került kommunista mozgalommal".¹³ A regény részletesebb elemzése nélkül is megállapíthatjuk, hogy annak első és második része között törés érezhető, amelynek következtében nem annyira a "városi proletárok és a cafonik tömegeit összefogó szövetség szükségének" tudományosabb világnézetet igénylő tudatát sugallja, hanem inkább a népből - mintegy kissé vulgarizált, illetve a "senso comune"-nak megfelelőbb szellemiségű "népi hős"-ként - kinövő, egyedül cselekedni próbáló "vezér" szerepét és annak tragédiáját vetíti elénk. "Én leszek az első paraszt, aki nem saját magáért, hanem a többiekért hal meg" - fedezi fel Borardo Viola; halála után azonban anyja így fogalmaz: "Sohase türte el az igazságtalanságot, azért született, hogy a barátjait védje, és mégiscsak a saját

dolgával akart törődni".¹⁴

Lényegében tehát félreértésről van szó, még hozzá ideológiai tartalmú félreértésről. Felmerül a kérdés, hogy miképpen lehetséges egy irodalmi mű ideológiai tartalmának félreértése, amely kérdésfeltevés egyben élesen megvilágíthatja ideológia és irodalom kapcsolatának strukturális oldalát. A kérdés megválaszolása érdekében, utalva az először elmondottakra, úgy fogalmazhatunk, hogy a XX. századi olasz próza tárgyalt korszakában ideológia és irodalmi mű kapcsolatát elősorban "aspetto di massa" volta jellemzi, másodsorban pedig a kor mindennapi életére jellemző társadalmilag rögzített, illetve nem rögzített objektivációk, amelyek az író "látott valóságát" és azon keresztül a mű valóságát is meghatározzák. Strukturális szempontból tehát a mű valósága egy objektív elemből és egy világnézeti-ideológiai elemből - ha úgy tetszik: "sistema d'ipotesi" - tevődik össze. Az irodalomról is elmondhatjuk ugyanazt - ha nem is szó szerint értve -, amit Gramsci elmondott a tudománnyal kapcsolatban: "gyakorlatilag a tudomány egy objektív tény és egy hipotézis vagy hipotézisek rendszerének /amelyek meghaladják a puszta objektív tényt/ egysége. Persze az is igaz, hogy ezen a területen viszonylag könnyű elválasztani az objektív ismeretet a hipotézisek rendszerétől egyfajta elvonatkoztatási folyamattal, amely a tudományos módszer velejárója /con un processo di astrazione che é insito nella stessa metodologia scientifica/, olyan

módon, hogy el lehet sajátítani /appropriarsi/ az egyiket és ugyanakkor visszautasítani a másikat. Ime, hogy egy társadalmi csoport miért sajátíthatja el egy másik tudományát anélkül, hogy annak világnézetét is átvenné /senza accettarne l'ideologia/.¹⁵ Az ideológiák, mint elméletek rendszere, a tudományhoz hasonlóan részelméletekből /teorémákból/ épülnek fel, és az előbbi gondolatmenetből is következően felhasználhatják egymás részelméleteit anélkül, hogy saját lényegüket fel kellene adniuk.¹⁶ Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy strukturális szempontból irodalmi mű és ideológia kapcsolatára is a teoréma-jelleg jellemző. A közvetlen elemzés során tehát ezeket a teoréma-jellegű elemeket lehet kimutatni az irodalmi műben, s éppen ezek helytelen hangsúlyozása válhat a félreértések okává. Silone és a Korunk esetében tulajdonképpen erről volt szó. A Korunk kiemelt két ilyen teoréma-jellegű elemet a Fontamara-ból - a tárgyilagos nyelvezetben megnyilvánuló írói magatartás és a cafonik zárt közösségének rajza -, s ezek alapján azonosította saját ideológiai álláspontját Silonéval.

Befejezésül szeretném felhívni a figyelmet ideológia és kultúra kapcsolatának történeti voltára. A XX. századi ideológiák /egyáltalán az ideológia fogalma/ történeti fejlődés eredményei, s e fejlődés során ideológia igen gyakran csak közvetett formákban /filozófiai, esztétikai, tudományos rendszereken, politikán keresztül/ jelent meg. Ebből a szempontból például rendkívül tanulsá-

gosak az Arcadia esztétikai vitái, az Ottocento newtoniz-
musa, karteizianizmusa, stb. A XX. század tárgyalt korszaka-
kában viszont ideológiai - éppen a tömegek megnövekedett
szerepe miatt - egy sajátosan nyílt, közvetlen formában
jelentkezik. Természetesen a történetiség itt is érvényes.
A Resistanza után már Calvino egyik hőse által kimondott
varázsszó - "Nem kell félni. A történelem velünk van." -
csődöt mondott.

J e g y z e t e k

- 1 Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. I. köt. Bp. 1976. Magvető K., pp. 39-40.
- 2 Pokol Béla: Robert Michels pártszociológiája. = Világosság, 1981. 2. sz. p. 81.
- 3 Gramsci, Antonio: Marxizmus-kultúra-művelődés. Bp. 1965. Kossuth K. p. 60.; valamint Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához.
- 4 Gramsci, A.: Marxizmus ... p. 269., valamint p. 277.
- 5 Gramsci, A.: Quaderni del carcere. Vol. 2. Torino, 1975. Einaudi, p. 1231.
- 6 Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. köt. Bp. 1978. Magvető Ki., p. 43., valamint p. 41.: "az emberek mindennapi életében minden tulajdonképpeni objektiváció fontos szerepet játszik ..."
- 7 Gramsci, A.: Quaderni ... Vol. 3. p. 2271., valamint Takács József: A "köznapis gondolkodás" kategóriája = Magyar Filozófiai Szemle, 1978. 1. sz. p. 141.
- 8 Gramsci, A.: Marxizmus ... pp. 217-218.
- 9 Csetri Lajos: Realizmus vagy "örök" realizmus. = A szocializmus irodalma. Bp. 1966.
- 10 Gramsci, A.: Marxizmus ... p. 127.
- 11 Ignazio Silone: A föld ... /Mátray Ede ford./ = Korunk, 1933. p. 794.; Mátray Ede: Fontamara = Korunk, 1933. p. 853.
- 12 Gaál Gábor: A Korunk éveinek margójára. Ezerkilencszázharminokilenc. = Gaál Gábor: Válogatott írások. I. köt. 1921-1940. Tanulmányok és cikkek. Bukarest, 1964.
- 13 Ignazio Silone: Fontamara. Mondadori, 1973. /"la sua rottura col movimento comunista, caduto sotto la tirannia staliniana"/.
- 14 Ignazio Silone: Fontamara /Zsámboki Zoltán ford./. Bp. 1973. Európa K.
- 15 Gramsci, A.: Quaderni ... Vol. 3. p. 1543.
- 16 lásd: Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. = Világosság, 1978. 2. sz. pp. 72-80.